

PAPER DETAILS

TITLE: Mehdînin Nesebî Hakkındaki Rivâyetlerin Yorumlanmasında Mezhebî Temâyül

AUTHORS: Yusuf OKTAN

PAGES: 7-30

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2089327>

MEHDÎNİN NESEBİ HAKKINDAKİ RİVÂYETLERİN YORUMLANMASINDA MEZHEBÎ TEMÂYÜL

Öz

Rivâyetlerde ahir zamanda geleceği bildirilen Mehdî'nin insanlığa rerek bozulan adaleti tesis edeceği bildirilmiştir. Böylece mehdî bel ve mezhebî olayların yoğun yaşandığı hicrî ilk asırlarda etkili ol Hz. Peygamber'e dayanan bu kurtarıcının nesebinde mezheplerin görülmektedir. Şîî itikatta mehdî olduğuna inanılan gâib 12. imam b. Hasan'ın nesebi Hz. Hüseyin'e dayandırılmaktadır. Ancak Şîî kay redilen Mehdî'nin Hz. Hasan'ın soyundan geleceği yönündeki hab içi sorun oluşturmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in vefatından son hilâfet bağlamında mehdilik iddialarının Ali oğulları neslinde görül lentinin Hz. Hüseyin nesline münhasır kılınmadığını da göstermek birlikte Hz. Hasan'ın hilâfeti Hz. Muâviye'ye bırakarak sulh etmesi Hz. Peygamber tarafından bildirildiğini ihtiva eden rivâyetler, Hz. I telakkide öne çıkarmış, böylece bu haberler Sünnî dünyada Mehdî'n neslinden geleceği yönündeki iddiada kullanılan en önemli argüm muştur. Mezkûr bilgiler doğrultusunda makale, İmâmiyye Şîası ve arasında Mehdî'nin nesebine işaret eden rivâyetlerde ve bunların y sında mezhebî temayülü ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadîs, Ehl-i Sünnet, Şîa, Mehdî, Hasan, Hüseyin

The Sectarian Tendency in the Interpretation of the Narrative the Ancestry of Mahdî

Abstract

It is stated in the narrations that Mahdî, who is declared to come i times, will bring peace to humanity and establish the broken just. Mahdî expectation was effective in the first centuries of the Hicrî w and sectarian events were intense. The ancestry of this savior, wh to be the descendant of Prophet Muhammed (Pbuh), appears to with the sects. The lineage of the absent (ghâib) 12th Imam M Hasan, who is believed to be a Mahdî in the Shiite creed, is base However, the nattations in the Shiite sources that Mahdî will be a

*Makalenin Dergiye Geldiği Tarih: 25.1.2021; Hakem ve Yayın Kurulu Değer
tiği ve Yayına Kabul Edildiği Tarih: 09.09.2021*

Giriş

Âhir zamanla ilgili rivâyetlerde beklenen kurtarıcı haberler yeri bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in neslinden olacağı bildirilen zulmün ve adaletsizliğin yayıldığı yeryüzüne huzur ve selamete olan adaleti yeniden tesis edeceği yönünde rivâyetler nakledilmektedir. Üzere gelen rivâyetler muhtemelen ilk dönem İslam topraklarında mezhebî anlamda vuku bulacak en önemli olayların temelini oluşturmaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatı sonrası İslam topraklarında Hulefâ-i Râşidîn döneminin sonlarına doğru artan siyasî karışıklıklar, telif fikrî tartışmalar çeşitli akımların oluşmasına sebep olmuştur.

On İki İmam Şîası, İmâmeti Hz. Ali'den sonra Hz. Hüseyin'e geçerek gaybette olduğuna inandıkları 12. imam Muhammed'in kurtarıcı olduğuna inanmaktadır. Ancak Şiî kaynaklarda Hz. Hasan'ın soyundan geleceğini ifade bir rivâyet bulunmamaktadır. Beraber hicrî ilk dönem mehdîlik iddiaları ve bu konudaki rivâyetler düşünüldüğünde beklenen kurtarıcı algısının sadece Hz. Hüseyin'in soyundan gelmesi kılınmadığı da anlaşılmaktadır.

Mehdî'nin, Hz. Hasan'ın soyundan geleceği yönündeki iddiaların Hz. Hüseyin'in soyundan geleceğine inanan Şîa'ya karşı bir minval olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu minval üzere gelen bazı rivâyetlerin mezkûr konuda argüman olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda Ehl-i Sünnet ve Şîa mezheplerinde tarihi olay ve rivâyetleri bağlamında Mehdî'nin soyunun yorumlanması sırasında görülen farklılıkların yülü ortaya koymaya çalışacaktır.

1. Hasan Oğullarından Dinî ve Siyasî Liderlik İddiaları

beklenen mehdî olarak itikat esaslarından saymışlardır.³ Es-Mehdîlik söyleminin sistematik olmasa da hicrî I. ve II. asrından muhtelif kişiler tarafından dillendirildiği zikredilmektedir. Babası tarafından siyasî lider olarak yetiştirilen ve Nefsü'z-Zakiyye ile şöhret bulan Hz. Hasan'ın torununun oğlu Muhammed (ö. 145/762), babası tarafında *Mehdî* olarak lakaplanmıştır. Mansûr'a (öl. 158/775) karşı Medine'de isyan eden Nefsü'z-Zakiyye'den sonra mehdî olduğu iddia edilmiştir.⁴ Hatta İmâmeti devam ettiren Muğîre b. Saîd'in önderi olduğu Muğîriyye meşeyin'in torunu Ebû Cafer Muhammed b. Alî'nin İmam olduğuna inanarak Mezhebin müntesipleri, Ebû Cafer'in Muğîre'ye vasiyyet etmesiyle Nefsü'z-Zekiyye'yi mehdî olarak kabul ettikleri nakledilmiştir. Mehdî baba isminin Hz. Peygamber'e muvafık olacağına dair rivâyeler mezkûr iddiada ortaya koyduğu delillerden biri olmuştur.⁶

Abbasi Devleti'nin ikinci halifesi Abdullah Mansûr (öl. 158/775) Muhammed'in lakabını Mehdî koymuştur.⁷ Mansûr'un bu lakabı Ali'nin Havle bint. Ebû Cafer'den olan Muhammed b. Ali'ye vermesi ile Mehdîlik beklentisinde hak iddia ettiğini düşündürmektedir. Bu durum, Mehdî'nin soyunun Ali oğullarından sadece Hz. Hasan'a münhasır kılınmadığını da göstermektedir. Kendi adı Abdullah olan oğlunun adını Muhammed olarak isimlendirmesi ve oğlunun Mehdîliği temennisiyle bu işe girişmesinde, muhtemelen Muğîre'nin mezkûr haberlerin etkisi bulunmaktadır.

Ziyad b. Münzir Ebû Cârûd'a (öl. 150/767) nispet edilmektedir. Hasan ve Hüseyin'in imâmetinden sonra kimin imam olacağı ihtilafa düşerek farklı kollara ayrılmıştır. Hasan ve Hüseyin'in kim kılıç çekerek kendine biate çağırırsa onun imam olacağı olduğu gibi Hz. Hasan'ın torunu Muhammed'in ölümünü beklemesi

Buhârî'nin 'an'aneli rivâyetlerde râviler arasında likâ'nın koştugu malumdur.²⁶ Bu rivâyette Hasan el-Basrî'nin Ebû Bekre olduğunu Buhârî ve hocası Ali İbnü'l-Medînî (öl. 234/848-49) bu rivâyeti aktardıktan sonra Buhârî, "Bana Ali b. Abdullah Hasan'ın (el-Basrî), Ebû Bekre'den semâ'ı bu hadisle sabit olmuştur" ittisali tekîd etmiştir. Her ne kadar Darekutnî'nin eleştirdiği rivâyet de ettiği Hasan el-Basrî'nin birçok kişiden irsâl yapması yadsın olmasa ve bu durum diğer rivâyetlerinde göz önünde bulundurulması bir durum olsa da bu rivâyet gibi semâ'ının sabit olduğu durumun sıhhatine zarar verecek bir durum söz konusu olmadığı söylenir.

Rivâyetin sonunda Hasan el-Basrî'nin Ebû Bekre'den işleri idare eder, mütekaddim ve müteahhir birçok Sünnî ulema Hz. Ali Muaviye'ye teslim ederek Müslümanların arasında savaş duvarı kaldırdığına, böylece ümmetin tek bir yönetim altında toplanmış olduğunu belirtmiştir.²⁸

Haz. Hasan'ın, Hz. Peygamber'e katiplik yapmış, birçok ordu komutanlığı icrâ etmiş ve muhtelif şehirlerin valiliğini yapmış Muaviye b. Ebî Süfyan²⁹ karşısına hilafet hakkıyla çıkışı da önermiş, şehit edilmesinden sonra kendisine kırk bin kişinin³⁰ biat ettiğini belirtmiştir.

26 Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen*, 4/312.

27 Buhârî, *eş-Şahîh*, "Kitâbu'l-cumu'a", 3 (No. 2704).

28 Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *Tefsîrü'l-Kur'ân* (Riyad: Dâru'l-fikr, 1416), 4/290; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân* (Riyad: Dâru'l-fikr, 1416), 4/77; Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen*, 4/312; Muhammed b. Abdülhakîm el-İzzî, *Edvâu'l-beyân fî idâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1990), 2/100; b. Cüzey, *et-Teshîl li'ulûmi't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Erkâm, 1416), 2/100; b. Cüzey, *el-Baḥru'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd* (Kahire: Hasan Abbas el-Huseynî, 1418), 493; Şerefüddin Hüseyin el-Huseynî, *Şerḥu't-Tîbî 'alâ Mişkâtî'l-meşâbîḥ* (Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa, 1418), 1/100; Hafs Sirâcüddîn İbnü'l-Mülakkın, *et-Tevdîḥ lişerḥi'l-câmi'eş-Şahîḥ* (Dâru'l-fikr, 1416), 1/100.

birkaç ay halife olarak kalmış daha sonrasında Irak ahalisi Muâviye üzerine gitmeye teşvikleri sonucu ordusuyla birlikte yürümüştür.³¹ Medâin'e gelindiğinde on iki bin kişilik öncü kays b. Sa'd'ın öldürüldüğü haberi karargahta yayılması üzerine Hz. Hasan'ın çadırında yığıldıkları ve orayı yağmaladıkları karargaşada Hz. Hasan Esed oğullarından biri tarafından zehrele kalçasından yaralandığı daha sonrasında ise topluluğa hitab ederek laneti üzerinize olsun. Şimdi anladım ki sizden bir hayır yaraladık öldürdünüz bugün de aynısını bana yapıyorsunuz" şeklinde konuştuğu nakledilmiştir. Şa'bî ve Katâde'nin bildirdiğine göre Hz. Hasan, Muaviye'ye sulh yapmak için mektup göndermiştir.³²

Rivâyette bahsedilmeyen lakin tarihi kaynakların aktardığı bulan sulh, Hz. Hasan'a beytü'l-mâl'dan belli miktar aylık Muaviye'den sonra kendisinin halife olacağı ve Ali ailesinden edilmemesi gibi şartlar ile gerçekleşmiştir. Hz. Hasan sulh yaptıktan sonra raftarları tarafından hakarete varan sözlere muhatap olmuştur.³³ Daha sonrasında mezkûr rivâyetteki sulh gerçekleşmiş 669 senesi Müslümanların tek bir halifeye biat etmelerinden önce *ma'a* olarak isimlendirilmiştir.³⁴

Muaviye'ye veliaht olan Hz. Hasan'ın 49/669 senesinde vefatı veliahtlığa Muaviye'nin kendi oğlu Yezîd'in getirilmesine neden olmuştur. Muaviye'nin oğlu Yezîd'i Hz. Hasan hayattayken gizliden hilâfet yaptı. Hz. Hasan'ın vefatından sonra ise durumu resmiyete döktüğü ve Hz. Hasan'ın Muaviye'den önce vefatı tarihi kaynaklarda birçok sebepten dolayı zehirlendiği, ölümüne sebep olan zehri onun karısı Ca'de bint. el-Eş'âs'ın yaptığı, dolayısıyla da Ca'de'yi bizzat ya da oğlu Yezîd'in³⁶ azmettirdiğine yönelik haberler zikredilir.

Tarihi bilgilerle Buhârî rivâyetinde bahsedilen konuların görülmektedir. Rivâyette Muaviye'nin Abdurrahman b. Sem b. Âmir b. Kureyz'i barış yapmak için Hz. Hasan'a gönderdiği tarihi kaynaklarda Şa'bî ve Katâde'nin anlattıklarına göre teklifini göndermiştir. Buna sebep Kays b. Sa'd'ın öldürülmesi, Hz. Hasan'ın çadırının yağmalanması, sonrasında ise Hz. Hasan'ın karşı sitemde bulunması sebep olarak gösterilebilir. Ancak Muaviye'nin gönderdiği kişilerin Hz. Hasan'a “Muaviye size şöyle dedi: Başkaca neye ihtiyacınız varsa sormamızı ve bildirmenizi istiyoruz” ifadeleri teklifin Muaviye tarafından geldiğini göstermektedir. Bu rivâyetlerin zikrettiği Hz. Hasan'ın hilafeti teslim etmek için öne sürülen teklifin Muaviye tarafından geldiği düşüncesini güçlendirmektedir. Hz. Hasan her ne kadar devletin resmi halifesi olmasa da resmi biat edenlerin çoğunun biâtını almış olarak Muaviye'nin üzerindedir. Muaviye üzerine kendisi için biat almak için giderken, aynı zamanda sulh teklifini göndermesi ihtimalden uzak gözükmemektedir.

Burada değinilmesi gereken diğer bir konu da Ebû Bekre b. Abdurrahman'den işitmiş olduğu “Allah'ın onunla Müslümanlardan ikisini arasını düzelteceğini umarım” sözleridir. Hz. Hasan tarafından bu tarihi kaynaklarda bu söze binaen sulh anlaşması yapıldığı ileri sürülmemiştir.³⁸ Buna karşın Ebû Bekre'nin aktardığı doğrudan Hz. Hasan'ın Muaviye ile sulh anlaşmasına nebevî rivâyet olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Hz. Hasan'ın yapmış olduğu müntesiplerinin bir kısmı tarafından yadırgansa da sonraki olay ve Ebû Bekre rivâyeti, Mehdî'nin Hz. Hasan soyundan geldiği Sünnî argümana en büyük delil olarak kullanılmıştır.

2.2. Mehdî'nin Hz. Hasan'ın Soyundan Geleceğine İşıkların Rivâyet

Peygamber'in neslinden bir adam çıkararak)³⁹ yeryüzünü a rivâyetini zikretti." Ebû Dâvud'un, "bana anlatıldı ki" حدثت hem bir kişiden onun da İbn Muğîre'den naklettiği rivâyeti b. Muğîre → Amr b. Ebî Kays → Şuayb b. Hâlid → Ebû İshâ şeklinde⁴⁰ Ebû Davûd'un şeyhinin müphemliği ve Hz. Ali'ten taran Ebû İshak Amr b. Abdullah es-Sebî'î'nin Hz. Ali'yi gördü rivâyet aldığı kesin olmaması rivayetin zayıf görülmesi için yeterlidir.⁴¹ Senedin birkaç yönden zayıflığına ve metninde, mehdî'nin soyundan geleceği sözünün Hz. Peygamber'e değil de Hz. Ali'ye ait olduğu rağmen dikkat çekici bir şekilde bu rivâyet, Mehdî'nin Hz. Hasan olacağı şeklindeki Sünnî yorumların en büyük dayanak noktasıdır.

Hz. Ali'nin rivayetteki ifadelerinin mehdinin Hasan'ın soyundan gelmesi ne sarih bir şekilde işaret ettiğini söyleyen İbn Teymiyye (ö. 728) meseleyi Hz. Hasan ve Hüseyin'i, Hz. İsmail ve İshak peygamberleri olarak açıklatmaktadır. Nasıl ki İsmail İshak'tan daha büyüktür, öyleyse, Hasan'da Hüseyin'den büyüktür ve bu yüzden Hz. Peygamber seyyit ifadelerini kullanmıştır. Bununla beraber Peygamber İshak'ın soyundan, meşhur, önder ve imamların çoğunluğundan soyundandır. Hz. Peygamber nübüvvetin sonunu temsil etmez, İsmail'in soyundandır. Halifelerin sonuncusu Mehdî'de Hasan olacaktır.⁴² Bu konuda Şîa'ya bir reddiye de Zehebî'den (öl. 745) gelmektedir. Mehdiyle alakalı açıklama yaparken onun soyu Hz. Ali rivâyetini kullanarak Mehdî'nin adının Muhammed b. İsmail olduğunu, bunun Mehdî'yi Muhammed b. Hasan olduğunu iddia ettiğini reddiye olduğunu, ayrıca onun soyunun Hüseyin'den değil Hasan'dan olduğunu söylemektedir.⁴³ İbn Kayyim el-Cevziyye'de (öl. 751/1350) Mehdî'nin Hasan'ın soyundan olacağına delalet ettiğini söyler.

39 Ebû Dâvud, *es-Sünen*, 6/337; Tirmizî, *es-Sünen*, 4/75; Ahmed b. Hanbelî, *es-Sünen*, 4/100.

40 Ebû Dâvud, *es-Sünen*, 6/347; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Mesâlik fî şerâ'ih*, 1/100.

durumun hoş bir sır olduğunu belirten İbn Kayyim, mesele hilafetten feragat etmesiyle Allah'ın yeryüzünde gerçek hilâf me edecek Mehdî'yi onun soyuna bahşettiğini belirtmiştir. Mehdî'nin Hz. Hüseyin'in soyundan olduğuna inanan Şîa'ya taşıyan, Mehdî'nin esasında Hüseyin'in soyundan olamayacağı Hüseyin'in hilafet karşısındaki tutumuna bağlanmaktadır. İbn Allah için kim bir şeyi terk ederse Allah'ın ya ona ya da zürri yırlısını vereceğini, Hz. Hüseyin'in hilafeti almak için hırsları nı ve netice olarak zafer elde edemediğini söylemektedir.⁴⁵

İbn Kesîr (öl. 774/1373) de Mehdî'nin Muhammed b. Hasan'ın soyundan olacağını ifade ederken⁴⁶ kıraat ve hadîs İbnü'l-Cezerî (öl. 833/1429) Hz. Ali'nin bu konudaki ifadeleri rek Mehdî'nin Hz. Hasan'ın soyundan geleceğini söylemekte el-Heytemî (öl. 974/1567) ise Mehdî konusuyla alakalı bazı ederken Hz. Ali rivâyetini zayıflığına rağmen Mehdî'nin so görüşüne delil olarak getirmektedir. Mehdî'nin Hz. Peygamb bâs'ın soyundan olacağını bildiren haberlerin⁴⁸ zayıf olduğ bunların sahih olduğu kabul edilse dahi Hz. Fatma'nın so yönündeki haberlere muâriz olmadığı, zira Hz. Fatma'nın Hz. Abbâs'ın bir kolu olduğunu belirtmektedir. Nihayetinde Ali'nin bildirmesi üzerine Hasan'ın soyundan geleceğini ifa Heytemî'nin konu hakkında birçok rivâyeti tadyîf ederken gelmiş mevkûf bir rivâyeti görüşüne delil olarak kullanması Şîa'ya reddiye özelinde ele aldığını göstermektedir.

Ali el-Kârî (öl. 1014/1605) ise konuyu detaylı bir şekilde ceki alimlerin meramlarını daha sarîh ifadelerle anlatma mevkûf olduğunu bildiren müellif, rivâyette bulunan هذا Hasan'ın tahsis edilerek diğer ihtimallerin çıkarıldığını, bö sarîh bir şekilde Hz. Hasan'ın soyundan geleceğini belirtir.

Mehdî'nin Muhammed b. Hasan el-Askerî olduğu iddiasını belirtmektedir. Rivâyetin senedindeki Ebû İshâk es-Sebî'î' lif, onun Hz. Ali ve daha başkalarını gördüğünü ve Berâ b. Erkâm'dan semâ'ı olduğunu bildirmektedir.⁵⁰ Bunlardan Ali İshâk'ın Hz. Ali'yi görmüş olmasının, bu sözleri ondan işittiği olduğu anlaşılabilir. Ancak Ebû İshâk, semâ'ı olan kişileri sa zikretmemiştir. Ayrıca el-Kârî, rivâyetin senedindeki Ebû Dâ olan şeyhine de hiç temas etmemiştir.

Konuya kitabının farklı bir yerinde tekrar değinen müell Hasan'ın mı yoksa Hz. Hüseyin'in mi soyundan geleceği h edildiğini belirterek, Mehdî'nin her iki soyu da kendinde top bulunduğunu söylemektedir. İbn Teymiyye'nin meseleyi Hz zürriyetleri çizgisinde ele alması gibi bir benzetme yaparak gat etmesi sebebiyle mehdînin Hz. Hasan'ın soyundan gelecektir. Bu yorumuna Ebû İshâk yoluyla gelen mezkûr rivâyeti olarak sunmaktadır.⁵¹

Sabbân (öl. 1206/1792) yine Ebû Davûd rivâyetini delil dî'nin soyunda halefleriyle aynı çizgide bulunmuştur.⁵² Kenkûhî (öl. 1315/1898) ise Alî el-Kârî'nin sözlerini istid görüşü paylaşmıştır.⁵³ Hindistanlı fıkıh ve hadis âlimi ve E

50 Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî, *Mirḳatü'l-mefâtiḥ şer* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 2002), 8/3447.

51 Ali el-Kârî, *Mirḳat*, 8/3438.

52 Muahmmmed b. Ali es-Sabbân, "İs'âfu'r-râğibîn", *Nûru'l-ebşâr fî men biyyi'l-muḥtâr*, Mümin b. Hasan eş-Şeblencî (Kahire: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1877), 137

53 Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Şerhü Süneni İbn i* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 2007), 1504. Son dönem mütefekkirlerinden (ö. 1380/1960) mehdî hadîsleri hakkında görüş ve tevilleri üzerine ya araştırmacı, Nursî'nin, Mehdî'nin soyu hususunda Süyûtî'yle aynı g

Hüseyin'in hırslandığı ve kaybettiği, buna mukabil Hz. Hasan bulunduğu şeklindeki bir yorum hakikatten uzak gözükme-

3. Şiî Rivâyetlerde Mehdî'nin Soy

3.1. Mehdî'nin Hz. Hasan'ın Soyundan Geleceğine İshaat Rivâyet

On İki İmam Şîası, Mehdî'nin 11. imam Hasan el-Askerî'nin oğlu Muhammed olduğuna, 329/941'de gaybete girdiğine ve zuhur edeceğine inanmaktadır. Dolayısıyla beklenen Mehdî'nin soyundan olduğu hususu itikadî bir mesele olup bu kâim olmamaktadır.⁵⁹ Bu inancı, Sünnî ulemânın da itiraf ettiği şâhîsî ileri sürülse de⁶⁰ Şîa'nın muteber kaynaklarından Kuleynî'nin *el-Kâfî*'sinde İmâmîyye'nin 9. İmam'ı Muhammed b. Ali'nin (ö. 329/941) tarmış olduğu ve daha sonradan Meclisî'nin (öl. 1110/1699) olduğu bir rivâyette Mehdî'nin Hz. Hasan'ın soyundan geleceğine inanıldığıdır. Bu rivâyetin ana şahsiyetleri yine Sünnî kaynaklarda geçtiği gibi Hz. Hasan'a dayanması itibariyle de dikkat çekicidir. Muhammed b. Ali'nin Mehdî'nin geldiğine göre Hz. Ali, Selmân-ı Farisî'ye dayanmış bir şekilde Hz. Hasan ile birlikte Mescid-i Haram'a girer. Yanlarına aniden gelip miz giyimli bir adam gelip selam vererek Hz. Ali'ye üç soru sorar. Sorularına cevap verirse kendilerine İmâmet meselesinde zaatı karşı cenahın güvenilir olmadığına inanacağını söyler. Böylece Hz. Ali'nin ruhunun nereye gideceği, kişinin nasıl hatırlayıp unutulacağını nasıl amca ve dayıya benzediğini sorar. Hz. Ali, Hasan'a dönüp "Ey Ebû Muhammed!" der. Soruları Hasan'ın cevaplama-ı üzerine hadet getiren adam Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in vasîsi olduğunu iddia etmesiyle kâim olduğunu söyleyerek, Hz. Ali'ye işaret eder. Sonunda Hz. Ali şehadetle Hasan, Hüseyin, Ali b. Hüseyin'den devam ederek Hz. Ali b. Ali'nin babası Ali el-Hâdî'nin emriyle kâim olduğunu söyler.

yetin devamında adamın kalkıp gitmesi üzerine Hz. Ali oğlunu takip edip nereye gittiğini öğrenmesini ister. Dışarıya çıkan adamı bulamayıp durumu babasına haber vermesi üzerine Hz. Ali onu bulur ve onu bildirir.⁶²

İlk bakışta Sünnî kaynaklardaki Cibril rivâyetine benzeyen silsileyi Hızır'ın ağzından tescilleyen bu haber erken dönemde bulunması hasebiyle önemlidir. Bununla beraber rivâyat dî'nin Hz. Hasan'ın soyundan geleceği ifadesi (مِنْ وَلَدِ الْحَسَنِ) dan da ayrıca önem arz etmektedir. Bu ifadeden Hasan el-Akbar Mehdi olarak telakki edilen Muhammed'in kastedildiği mühtemeldir. Zira مِنْ وَلَدِ الْحَسَنِ şeklindeki ifade Hasan'ın çocuklarından anlamına gelerek tek bir çocuğu olduğu iddia edilen 11 Ali olarak anlaşılmasını nefyettirmektedir. Her ne kadar Mecc harf-i cerrinin beyan anlamında olduğu, Hasan b. Alî'nin Mehdi çocuğunun olmadığını söylese de⁶⁴ bu neticeyi değiştirmemekte lime *çocuklarından* (وُلْدٌ) şeklinde çoğul olarak gelmektedir. Birazdan zikredilecek rivâyetlerdeki Hasan kelimesini Hüseyin balaları bunu ayrıca ispatlamaktadır.

Kuleynî sonrası Hz. Hasan'ın Hızır'a vermiş olduğu cevapla birlikte kitabında zikreden Kuleynî'nin muâsırı İbn Bâb (öl. 329/941), rivâyeti Mehdî'nin, Hasan'ın soyundan gelecek letmektedir.⁶⁵ Lakin hicrî IV. asır müelliflerinden Numânî'nin *el-Ğaybe*'sinde ise mezkur rivâyet Mehdî'nin, Hz. Hüseyin'in şeklinde gelmektedir.⁶⁶ Yine aynı rivâyeti zik (381/991) kelimeyi bazı kitaplarında Hasan'ın neslinden şeklinde diğer bazı kitaplarında Hüseyin'in soyundan olacağı yönünde

Ali b. Muhammed el-Hazzâr'ın (4.yy/10yy) mezhepte Melîmî imam Muhammed b. Hasan'ın soyunu zikrettiği bazı rivâyeler

bir meselede, Şîa tarafından rivâyetin *Hasan'ın çocuklarının* ibareyle nakledilmesi, mezhep içinde sorunlu görülmektedir.

Mezkûr ibare Şiî akideye muarız olarak hicrî V. asırda et-Taberî (öl. 411/1021) ve VI. asırda Tabersî (öl. 588/1192) *Hasan'ın çocuklarından* şeklinde nakledilmektedir.⁷⁰ İbareler, ilinde çoğul olarak gelerek *Hasan* kelimesini 11. imam Hasan'ın nesibini imkansız hale getirirken, ibaredeki *çocukları* ifadesi nesebinin Hz. Hasan'a nispet edilmiş olması kesin bir hal ka-

3.2. Sünnî Kaynaklardaki Hz. Ali Rivâyetinin Hüseyin

İmamî kaynaklarda dikkat çeken rivâyetlerden biri de mezkûr rivâyetinde Hz. Ali'nin yanında bulunan oğlu Hasan'ın yâni ve mezhebin İmâmeti kendisinden devam ettirdiği Hüseyin Numânî ve sonrasında Tûsî'nin (öl. 460/1068) İsmail b. 'Ayyûb b. Vâil tarikiyle naklettikleri rivâyette, Hz. Ali oğlu Hüseyin Hz. Peygamber'in isimlendirdiği gibi seyyit olduğunu ve insanlığın zail olduğu bir dönemde neslinden isim, huy ve yara Hz. Peygamber'e benzeyen bir adamın çıkacağı yönündeki rivâyettir.⁷¹ Erken dönem müelliflerinden sadece iki kişi tarafından rivâyet kendilerinden sonra birçok Şiî müellif tarafından da Rivâyetin aslının Sünnî kaynaklardaki benzerliği dikkat çektiği yanında Sünnî kaynaklarda gelen ve Hz. Ali'nin Hz. Hasan'a b. Hâlid→Ebû İshâk es-Sebî'î → Ali yoluyla nakledilen rivâyeti müellifler, yine Hasan kelimesini mezhebin inanç esaslarının Hüseyin olarak sumaktadırlar.⁷³

Muhtemelen kendinden önceki en erken hicrî 4. asır Numânî'nin mezkûr rivâyete dayanan Şiî İbnü'l-Batrîk el-Hilli (öl.600) tarafından geçen Hasan kelimesinin râvînin vehmi yüzünden yanlış Hüseyin demek istediğini zira Mehdî'nin hilafı mümkün olm-

3.3. Ali Oğullarından Hüseyin'in Öne Çıkarılmasına İşareten Rivâyetler

Şîa'da Hz. Ali ile başlayan ve 12. imam Muhammed b. Mel met, sadece Hz. Hasan ve Hüseyin arasında kardeşten kard rasında ise aynı neslin çocuklarından devam etmiştir. Hz. onun oğullarından birisinin imam olması beklenirken imâ seyin'e geçmiştir. Hz. Ali'nin birçok oğlu varken imâmete Hz yin'in muhatap olması, zorunlu olarak diğer çocukları arasın Ali'nin Havle bint Ca'fer'den olan ve Yezîd'in ölümünden son kafî'nin Kûfe'ye giderek ona biate çağırdığı Muhammed b. H sıralamadan elenmesini gerektirmektedir. Bu minval üzer es-Sâdık'a nispet edilen rivâyette Hz. Ali'nin kılıcının kabza sahifenin olduğu, Hz. Ali'nin onu önce Hasan'a verdiği, Has zada bulduğu kağıdı okuduğu, sonrasında ise kabzayı Hüsey zayı açan Hüseyin'in kağıdı okuduğu, son olarak oğlu Muha verdiği kabzayı açan Muhammed'in onun içinde bir şey bula bir olay zikredilir.⁷⁶ Bu gibi rivâyetler, silsilenin devamını is masa da kardeşler arasındaki imâmet hakkında Muhammed dışarıda bırakılması yönünden önemlidir.

Hz. Ali ile başlayan sonrasında Hasan, Hüseyin, Ali b. H. eden İmâmet silsilesi muhtelif rivâyetlerde işlenmiş olsa da Hasan'dan sonra çocuklarına geçmeyip Hüseyin'e geçerek devam etmesi, mezhep içi bir takım soruların imamlara yöneltilmiş olmuştur. Bu minval üzere gelen soruların ilkinin Kuleynî naklettiği görülmektedir. İbrahim b. Muhammed el-Caferî'nin adil olanın Hasan'dan sonra İmâmetin Hüseyin'e geçmesi de yük oğlundan devam etmesi şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Cevabı soruyu, bu işin Allah'ın dilemesiyle olacağı şeklinde cevaplandırılmıştır.⁷⁸ Muhtemelen bu tarz sorular hicrî IV asrın sonlarına doğrudur.

zürriyetinden değil de Hüseyin'den devam ettiği şeklindeki fer, olayı Hz. Musa ve kardeşi Harun'a benzetmiş, Allah'ın ka ve Mûsâ'nın (a.s.) daha üstün olmasına rağmen nübüvveti H devam ettirdiğini söylemiştir.⁷⁹ Aynı soru mezhebin 8. imamı Musa'ya (öl. 203/819) sorulması üzerine Ali'nin, *Allah yapt tutulamaz*⁸⁰ ayetiyle cevap verdiği nakledilmiştir.⁸¹ Böyle devam etmesi beklenen imâmetin Hüseyin'den devam etme rulara hikmet ekseninde cevaplar verildiği görülmektedir.

3.4. Ahir Zamanda Hasan'ın Soyundan Birinin Mehdî

Hz. Hasan'ın soyundan birinin İran'ın kuzeyinde Hazar arasında bulunan Deylem'de ortaya çıkışı, Şiî kaynaklarda M öncesi vaki olacağı haber verilen alametlerdendir. Mehdî'y olan bu kişinin, onun düşmanlarına karşı savaşacağı ve nih leceği zikredilmiştir.⁸²

Cafer b. Abdullah'a Şîa'sının ne zaman kurtulacağı şeklinde diği cevapta saymış olduğu alametlerden biri de *Hasanî* ismi ke'ye gideceği, orada öldürüleceği, kesik başının *Şâmî* adında b si sonrasında Mehdî'nin zuhur edeceğini zikretmiştir.⁸³ Meclis olduğu⁸⁴ bu rivâyet hakkında Mâzındırânî (öl. 1081/1671) Has zuhurunu temenni ederek Mekke'den yola çıkacağını söyleme

Müteahhir dönem kaynaklardan *Bihârü'l-envâr*'da gelen ise Mehdî Mekke ahalisini kendine biate çağırarak için münte ni gönderir. Mekke'ye gelerek Mehdî'nin haberlerini ulaştırma ile makam arasında öldürüleceği bu şahsın masum bir kişi o kiyye şeklinde isimlendirildiği⁸⁶ başka bir rivâyette ise ism b. Hasan olduğu nakledilmektedir.⁸⁷ Mehdî'nin yardımcısı ol bu kişinin sireti hakkında sunulanlar, tarihte mehdî lakaplı Mansûr'a (öl. 158/775) karşı Medine'de isyan eden Muham

rülmesi ve başının kesilerek İsâ b. Mûsâ'ya getirilmesi tarihi derece benzerlik göstermektedir.⁸⁹ Hasan sülalesinden birinin olması ve onun yardımcısı sıfatıyla öldürülmesi minvalindeki için önemli kılan; bu tarz rivâyetlerde Hasan soyundan Mehdi'nin ortadan kaldırmaya çabalanmasıdır. Böylece Hasan'ın son ahir zamanda Mehdî'nin zuhuru sırasında Mehdî'ye tabi olanları ortadaki Mehdîlik imkanını ortadan tamamen kaldırmaktadır.

3.5. Hz. Hasan Neslinden Abdulazîm b. Abdullah'ın (ö. 100) İmamlara Mehdî'nin Zuhuru Hakkındaki Soruları

Şiî kaynaklarda Hz. Hasan soyundan Abdulazîm b. Abdullah'ın Mehdî'ye ve Mehdî hakkındaki soruları dikkat çekmektedir. Zira Hz. Hasan'ın birisi olarak dönemin iddia edilen imamlarına tabi olması, kendisi de nesebinin farklı kolundan beklenebilecek Mehdî iddialarına tabi değildir. Mezhebin 9. imamı Muhammed b. Ali'nin huzuruna gelerek Hz. b. Abdullah ona, Kâim'in Mehdî olup olmadığını sormuştur. Kâim'in Mehdî olarak kendilerinden olduğu ve onun gaybetiyle Mehdî'nin zuhurunda ise ona itaat edilmesini söyleyerek, Mehdî'nin kendisi üçüncü kişi olacağını bildirmektedir.⁹⁰ Hz. Hasan soyundan Mehdî'nin önemli bir yeri bulunan Abdulazîm b. Muhammed,⁹¹ mezheb'e tabi olmuş, onlardan, Mehdî'nin 9. imam Muhammed'in doğumundan Hüseyin'in soyundan olacağı yönünde rivâyetler nakletmiştir. Abdulazîm'in, Muhammed b. Ali'nin Mehdî olmasını temenni etmesi de rivâyetler de zikredilmiştir.⁹² Bu bilgiler, Mehdî'nin Hasan'ın soyundan ihtimalini mezhep içi nefyetme çabası olarak yorumlanabilir.

Sonuç

Mehdî hakkındaki rivâyetler, hicrî I ve II. asırdaki siyasî ve sosyal değişikliklerde büyük rol oynamıştır. Ali oğullarında görülen mehdîlik iddiaları, mehdî beklentisinin Hz. Hüseyin soyuna hasredilmesiyle

retmesi, Hz. Hasan'ı sonraki yıllarda öne çıkarmıştır. Ebû ettiği Hz. Hasan'ın seyyit olduğunu ve onun soyundan Meh bildirilen mevkûf zayıf rivâyet ise Hz. Hasan imajını daha da il haber Sünnî ulema tarafından Mehdî'nin soyunun Hz. Hasan sında en güçlü argüman olmuştur. Bu söylem birçok Sünnî u Şîa'nın itikadına reddiye sadedinde kullanılmış ve rivâyetin nun Hz. Hasan'a dayandığı hususunda sarîh bir ifade olduğu Hasan'ın hilafetten feragat etmesi Sünnî telakkide soyuna M dileceği şeklinde yorumlanmıştır. Böylece Hz. Hasan'ın hilaf feragat etmesiyle parlayan yıldızı, mehdînin onun soyundan deki Sünnî yorumlarla taçlandırılmıştır. Ancak gaybî bir mes dirilmesi hususunda zayıf olan rivâyet, senet yönünden de lunmaktadır. Bu sorunların Sünnî ulemanın gözünden kaçtı mümkün gözükmesi de rivâyete yaklaşımları Hüseyin soyu inanılan Mehdî temelli Şîi söyleme reddiye ve bu inancı nefy olduğu söylenebilir.

Şîa'nın konuya yaklaşımı da farklı değildir. Mezhebin ter Hz. Hüseyin soyundan 12. İmam'ın mehdî olmasına dayar Şîası, kaynaklarında Mehdî'nin Hz. Hasan soyunda geleceği yet, Meclisî'nin zorlama tevili dışında ya görmezden gelin bazı müellifler rivâyeti mehdinin *Hüseyin'in çocuklarından g nakletmiştir. Mehdinin soyunu Hz. Hüseyin'e çevirme çab kaynaklarında kalmamış, Ebû Dâvud'un tahrîc ettiği Mehdî soyundan geleceği içerikli rivâyet, Hüseyin versiyonuyla Şîi u zikredilmiştir.*

Özellikle hicrî IV. asırda Şîi kaynaklarda karşımıza çıkan Hz. Hasan'dan sonra onun büyük oğlundan değil de Hz. Hüseyin devam ettiği içerikli sorulara verilen hikmet gereği cevapla verilen ilâhî bir rolle onu mezhep önüne çıkarma ve onun

Kaynakça

- Abbâd, Ebdulmuhsin. “‘Akîdetü ehl-i’s-sünne ve’l-eser fi’l-Mehdî’l-
letü’l-câmi’ati’l-İslâmiyye 1/3 (1969), 142.
- Ahmed b. Ali Necâşî. *Ricâlü’n-Necâşî*, Kum: Müessesetü’n-neşri’l-İ.
Ali b. Hüseyin, Mesûdî, *Murûcu’z-zehab*, 4 Cilt. Kum: Dâru’l-Hicre,
Ali Kârî, Nûrüddîn Alî b. Sultân. *Mir’âtü’l-mefâtiḥ şerhi Mişkâti’l-m*
rut: Dâru’l-fikr, 2002.
- Âmilî, Ali b. Muhammed. *eş-Şirâṭu’l-mustaḳîm*. Necef: el-Mekte
1384.
- Âmilî, Muhammed b. Hasan. *İsbâtu’l-hüdât*. Beyrut: A’lamî, 1425.
- Aycan, İrfan. “Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan”. *İslâm*
(1990), 130-145.
- Aynî, Ebû Muhammed Mahmud. *‘Umdetü’l-Kârî*. Beyrut: Dâru İh
ts.
- Âzîmâbâdî, Muhammed Şemsü’l-Hak. *‘Avnu’l-ma’bûd, şerḥi süneni*
Beyrut: Dâru’l-kutubi’l-ilmiyye, 2. Basım 1415.
- Bağdâdî, Abdulkahir. *el-Farḳ beyne’l-firaḳ*. Beyrut: Dâru’l-âfâki’l
1977.
- Baraç, Mehmet. *Mehdilik inancının hicrî I-III. asırlardaki tarihi seyr*
kiye’sinde anlaşılma biçimleri. İstanbul: Harran Üniversitesi
Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *eş-Şaḥîḥ*. Beyrut: Dâru Tuki’n-necât
Bulut, Halil İbrahim. “İlk Dönem İmâmî Kaynaklarda Gaybet Anl
Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8/2 (2004), 49-68.
- Demircan, Adnan. “Hz. Hasan ve Halîfeliği”. *Harran Üniversitesi*
Dergisi 1 (1995), 81-89
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as. *es-Sünen*. 7 Cilt. Beyrût: Dâru’r-n
1430.
- Eser, Mithat. “Abbâsiler Döneminin İlk Mehdisi Muhammed b. A
Mehdiliği ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi”. *Bilimnan*
Eşarî Ebû Hasan. *Maḳâlâtü’l-İslâmiyyîn*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebe
Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. el-Müstedrek ‘ale’
Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-ilmiyye, 1990. Ebü’l-Hasen Alî b. Dâ
sen Alî b. Ömer. *el-İlzâmât ve’t-tetebbu’*. Beyrut: Dâru’l-kutu

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Taḥrîr ve't-tenvîr* 10 Cilt. Tunus: er-
1983.

İbn Babaveyh el-Kummî, *el-İmâme ve't-tebşira min'l-Ḥayre*, Kum?
mi'l-Mehdî, 1404.

İbn Cüzey, Muhammed. *et-Teshîl li'ulûmi't-tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Er

İbn Davûd, Hasan b. Ali. *er-Ricâl. Tahran: Danişgâhi Tahran, 1362.*

İbn Ebü'l-İz. Sadrüddîn Alî b. Alâiddîn. *Şerḥu'l-'aḳîdeti't-Taḥaviyye*
tü's-şu'ûni'l-İslâmiyye, 1418.

İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *el-İşâbe fî temyîzi's-şahâbe*.
ru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1415

İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Fethü'l-Bârî* 13 Cilt. Beyrut: Dâ

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *eş-Şahîḥ*. Beyrut: Müessesetü

İbn Kayyim, Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye. *el-Menârü'l-münî*
tü'l-matbûati'l-İslâmiyye, 1403.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. *el-Bidâye*. 15 Cilt. Beyrut: Daru'l-fikr, 1407.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. *en-Nihâye fî'l-fiten ve'l-melâḥim*. 2 Cilt. Bey
Basım, 1988.

İbn Sad, Ebû Abdillâh Muhammed. *eṭ-Tabâktu'l-Kubrâ*. 8 Cilt. Be
bi'l-ilmiyye, 1990.

İbn Tâvûs, Ali b. Musa. *eṭ-Taṛâifu fî ma'rifeti mezâhibi't-ṭavâif*. Kum

İbn Teymiyye, Takıyyüddin. *Câmü'u'l-mesâil*. Riyad: Dâru 'âlemi'l-l

İbn Teymiyye, Takıyyüddin. *Faḍlu ehli'l-beyt ve ḥuḳûḳuhum*. Cidde: M

İbn Teymiyye, Takıyyüddîn. *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye*. Kâhire
tuba, 1406.

İbnü'l-arabî, Ebû Bekir. *el-Mesâlik fî şerḥi Muvatta'i Mâlik*. Beyrut
lâmî, 2007.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec. *el-Mevdû'ât*. Medine: Muhammed Abdul

İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed. *Esne'l-menâḳib fî tehz*
thk. Muhâmmmed Bakır el-Mahmûdî. b.y., 1983.

İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed. *Menâḳibü'l-esedi'l-gâlib*
tü'l-Ku'ân, 1994.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn. *el-Kâmîl fî't-târîḥ*. 10 Cilt. Beyrut
rabî, 1997.

İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn. *et-Tevdîḥ lişerḥi'l-câmi's-*

- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-İstî'âb fî ma'rifati'l-aşhâb*. B 1992.
- Mahlûf, Muhammed b. Muhammed. *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*. 2 ru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2003.
- Mâzındırânî, Muhammed Salih b. Ahmed. *Şerhu'l-Kâfî*, 10 Cilt. Ta tû'l-İslâmiyye, 1362
- Meclisî, Muhammed Bâkır b. Muhammed. *Biḥâru'l-envâr*. 110 Cilt yâi't-turâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1403.
- Mizzî, Yusuf b. Abdurrahman. *Tehzîbü'l-Kemâl* 35 Cilt. Beyrut: M 1980.
- Mübârekpûrî, Abdurrahman. *Tuḥfetü'l-aḥvazî bişerḥi Câmi'i't-Tirm Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye*, ts.
- Münzirî, Ebû Abdülazîm b. Abdilkavî. *Muḥtaşaru Süneni Ebî Dâ Mektebetü'l-mearif*, 2010.
- Müslim, Müslim b. el-Haccâc. *eş-Şaḥîḥ*, Beyrût: Dâru'c-Ceyl, 1334.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. Halep: bûâti'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1986.
- Nevbahtî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Mûsâ. *Fıraḡu's-Şî'a*. Kâhir dâ, 1423.
- Nuaym b. Hammâd, Ebû Abdillâh. *el-Fiten*. 2 Cilt. Kahire: Mektebe
- Nursî, Saîd. *Lem'alar*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2016.
- Oktan, Yusuf , “Siyasi ve Mezhebî Olayların Ortaya Çıkardığı Sü *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24 /3 (Aralık 2020), 1135-115
- Oktan, Yusuf. *er-Rivâyâtü'l-vâride fî vücûd ve ġaybeti'l-İmâmi's-sâ muḡârenetün beyne's-Sünne ve's-Şî'a*. Kuala Lumpur: Malez lam Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.
- Ömerî, İbn Fazlullah. *Mesâlikü'l-ebşâr fî memâliki'l-emşâr*. Ab mau's-Sekâfî, 1423.
- Öz, Mustafa. “Muhammed b. Abdullah el-Mehdî”. *TDV İslâm Ansi islamansiklopedisi.org.tr/muhammed-b-abdullah-el-mehd*
- Qahwajî, Anas Mohammed Riza. “Ârâu'l-ustâz en-Nursî fî aḡâdîsi'l- hu lehâ ve muta'allakâtuhâ”, *AL-NUR Academic Studies on T zation* 18 (2018), 7-38.
- Sabbân, Muahmmed b. Ali. “İs'âfu'r-râġibîn”. *Nûru'l-ebşâr fî menâ*

- Sem'ânî, Abdülkerîm b. Muhammed. *Tefsîrû'l-Ḳur'ân*. Riyad: Dâru'l-İlm, 1407.
- Söylemez, M. Mahfuz. "Hz. Hasan'ın Hilafeti Muaviye'ye Devrinin Araştırmaları 14/3-4 (2001), 456-468.
- Söylemez, M. Mahfuz. "Hz. Hüseyin ve Kûfeliler". *Türk Kültürü ve Araştırma Dergisi* 11/33 (2005), 475-500.
- Suyûtî, Celaleddin. *el-Le'âli'l-maşnû'a fi'l-aḥbâri (eḥâdîsi)'l-mevrû'l-kutubi'l-ilmiyye*, 1996.
- Suyûtî, Celaleddin. *Şerhü Süneni İbn Mâce*. Amman: Beytü'l-efkâr, 1405.
- Süleym b. Kays, *Kitâbu's-Süleym*, 2 Cilt. Kum: el-Hâdî, 1405.
- Sürmeli, Zeynep Âlimoğlu. *Hz. Hasan ve soyuna mezhebi yaklaşım ve dini rol problematiğinin analizi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Enstitüsü, 2012.
- Şankî, Muhammed Emîn. *Edvâu'l-beyân fî idâhi'l-Ḳur'ân bi'l-Ḳur'ân* ru'l-fikr, 1990.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdilkerîm. *el-Milel ve'n-Nihâl*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm, 1404.
- Taberî, Cerîr b. Rüstem. *Delâilü'l-İmâme*, Kum: Biset, 1413.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Tarîhu't-Taberî*. Beyrut: Dâru'l-İlm, 1387.
- Tabersî, Ahmed b. Ali. *el-İhticâc 'alâ ehli'l-lücâc*. Meşhed: Neşri Muḥamedî, 1387.
- Tîbî, Şerefüddin Hüseyin b. Abdullah. *Şerhu't-Tîbî 'alâ Mişkâtî'l-maḥmûd*. Beyrut: Mektebetü Nizâr Mustafa, 1997.
- Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ. *el-Câmi'u's-şâḥîḥ*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm, 1998.
- Tûsî, Muhammed b. Hasan. *el-Ğaybe*. Kum: Dâru'l-me'ârifî'l-İslâm, 1407.
- Tûsî, Muhammed b. Hasan. *Tehzîbu'l-aḥkâm*. 10 Cilt. Tahran: Dâru'l-İlm, 1407.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. 15 Cilt. *Tarîhu'l-İslâm* ru'l-ğarbi'l-İslâmî, 2003.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemsuddin. *Siyerü a'lâmi'n-nubelâ*. 23 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm, 1985.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed. *el-Müntekâ min Târîhi'l-İslâm*. Samsat: Dâru'l-âmmeh, 1413.
- Ziriklî. Hayrüddîn b. Mahmûd. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-ilm ilmiyye, 1407.